

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Зборник радова са научног скупа одржаног на
Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
31. октобра и 1. новембра 2008. год.

Књига I

СРПСКИ ЈЕЗИК У УПОТРЕБИ

Крагујевац, 2009.

СЛОЖЕНИЦЕ У КОРПУСУ НОВИХ РЕЧИ СА ТВОРБЕНИМ ЕЛЕМЕНТИМА У ЗНАЧЕЊУ КВАНТИФИКАЦИЈЕ

У раду су на корпусу нових речи Ћ. Оташевића представљене сложенице са домаћим препозитивним елементима и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*.

Кључне речи: нове речи, творба сложеница, препозитивни творбени елемент, квантитативно значење, интензификација, деинтензификација, српски језик

0.1. У раду ће на ограниченом Електронском корпусу нових речи Ћ. Оташевића бити разматране сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*. Истраживањем творбених иновација у назначеном сегменту настављамо разматрање нових појава у развоју лексике српског језика, започето у радовима Ристић 2008 и 2008а.¹

0.2. У прегледу примера изабраних из Електронског корпуса нових речи Ђорђа Оташевића² запажено је да се лексички фонд српског језика најновијег времена богати на више начина: увођењем нових речи за нове реалије и појмове из различитих области (*банкомаџи*, *ваучеризација*, *хакер*, *хакерски*, *хаковаџи*, *причаоница* са значењем 'ћаскаоница', *рада-рац*), позајмљивањем речи и творбених форманата из других језика³, активирањем постојећих творбених модела, а у мањем обиму и променом значења постојећих речи.⁴

1 Оташевић истиче и представља следеће тенденције у развоју нове лексике: детерминологизација, терминологизација, универбација, генерализација, скраћенице, појава нових деривационих морфема, попривдељивање гл. прилога на *-ћи*, развијање множине код градивних именица, негације и именичко мовирање за жене вршиоце неког посла (2008: 94).

2 Извори анализираних примера из Електронског корпуса биће навођени онако како су дати у корпусу.

3 При томе има се у виду прихваћен став да се у творби речи српског језика не може говорити о страним творбеним елементима: основи и формантима, него о њиховом страном пореклу, што је темељно образложено у монографији Б. Ђорића: 2008: 41–42, 69. У наведеној монографији су утврђени принципи творбене анализе стране лексике и дат исцрпан преглед суфикса страног порекла, нарочито интернационализама (40–116), као и страних суфиксоида и префиксоида (117–152).

4 По Ћ. Оташевићу, највише нових речи настаје извођењем и слагањем помоћу домаћих средстава, а нарочито су бројне именице на *-ост*, *-стиво*, *-ње*, именице и придеви са

0.3. У деривацији је запажена продуктивност суфикса и суфиксоида страног порекла, типа: *-фоб(и)ја* (*акрофобија, албанофоб, албанофобија*), *-филија, -оидан* (*амебоидан, аристократиоидан, брзоидан, крешеноидан*), као и повећана адаптираност страних речи испољена у развијеним творбеним гнездима или у појачаним процесима хибридизације. Продуктивност моционих суфикса повећана је у сфери женских занимања, што показују примери типа: *адвокајкиња, академичка, активисткиња, алхемичарка, аматерка, амбасадорка, баџеристкиња, басисткиња, барменка, боксачкиња, вероучицељиња, пилоткиња, пругачкиња, хокејашкиња, шахисткиња, режуркиња, рокерица, специјалисткиња, стреличарка, стручњачкиња, таксисткиња*; као и у сфери носилаца својстава, активности, поступка: *илаћеница, побуњеница*.

0.4. Евидентан је велики број префикса и префиксоида, продуктивност њихових творбених типова и отвореност творбених низова, што ће се показати пробраним примерима префиксалних елемената: *а-* (*аисторијски, аисторизам, аномалност, акомунист, анационалан, асексуалан*), *анти-* (*огромно творбено гнездо*), *алко-* (*алко-бизнис, алко-бизнисмен, алко-мафија*), *аеро-, авио-, агро-, аква-, арти-, архи-, ауто-, без-/с-* (*бездоман, бездомност, бесилошан, беспроблемски, бесшелесно*), *био-, ван-* (*ванакијашки, ванболнички*), *велико-* (*великобирокрајкиња, великобошњаштво, великопирошач*), *видео-, високо-, више-, де-, евро-, еко-, електро-, енерџо-, етно-, идејно-, крајко-, мало-, меџа-, међу-, изван-, једно-, јуџо-, квази-, конјра-, мулти-, над-, нарко-, наци-, не-, нео-, невро-, ниско-, ново-, од-, ојшице-, полу-* (*полубиће, полубуржуј, полувешкиња, полудебил, полудрагуљ, полузайослен, полумљакиња, полујак, полулик, полулојовчић, полуреч, полуреченица, полусветски, полустакло, получизма*), *порно-, пост-, пра-* (*пратројак, прасеоба, прасуштина, прашицај*), *прво-, пред-, пре-, про-, пројив-, прошо-, сеудо-, психо-, радио-, раз-, само-, све-, хипер-, социо-, средње-, сујер-, ТВ-, транс- и улира-*.⁵

0.5. Експанзију препозитивних конституената страног порекла код сложеница и полусложеница монографски је представио и дао исцрпан преглед страних форманата Б. Ђорић (2008: 119–152). При одређивању творбеног статуса наведених форманата било страних по пореклу или домаћих, уочено је њихово различито порекло, па и проблеми у утврђивању порекла: придевског, прилошког, предлошког, партикулског и др., што изазива проблеме у одређивању њиховог творбеног статуса и терминолошког разграничења. Зато ће се у обради теме рада, осим Ђорићевог неутралног назива „препозитивни конституенти“

префиксом *не-*, придеви са суфиксом *-аст*, придеви од глаголског прилога садашњег, придеви, именице и прилози с творбеним елементом *полу-*, док су нова образовања код глагола ретка (2008: 42–44).

5 О отвореним низовима и могућим дистрибутивним ограничењима и специфичностима унутар таквих система на примеру сложеница и полусложеница придева са бројевима, затим придева типа *српско-џрчки* в. Оташевић 2008: 28, као и на примерима речи с деминутивним суфиксима (нав. дело: 34–35).

употребљавати и општи назив творбени сложенички елементи (исп. нав. дело: 124).

0.6. Иако сложенице не представљају типолошко обележје српског језика, као ни других словенских језика, њихов настанак, како у прегледу историјата изучавања овог питања показује Б. Ђорић, има дугу историју у српском језику. Оне су настајале под утицајем турског и немачког језика, а њихов број и продуктивност појединих типова нарочито се повећава у другој половини 20. и почетком 21. века под снажним утицајем енглеског језика и појачаног процеса интернационализације. Повећан број творбених типова у настајању сложеница од средине 20. века и то са домаћим придевима типа *високо-* и *ниско-* констатује и И. Клајн (2002), истичући да их у старијем језику скоро није било. Он наводи сложенице типа: *високојприносан* од домаћих речи, при чему запажа већу продуктивност овог типа са речима страног порекла, типа: *високојиражан*, *нискојиражан*, *високо-* / *ниско-* *квалијетан*, *високо-* / *ниско-* *калоричан*, *-фреквенјан*, *-валентан*. Наводи и творбени тип сложеница са компаративом *ниже*: *нижеразредни*, и са придевом *средњи*: *средњорочан*, *средњомеран*, *средњоисточни*, *средњовекован* (нав. дело: 101–102), и констатује да у савременом језику нема сложеница са компаративом *више*. Међутим, и такве сложенице потврђене су у корпусу нових речи.⁶

0.7. Наведени појачани процеси у развоју лексике српског језика јављају се као последица наглог развоја у областима науке, економије, политике, финансија, масовне културе, спорта, музике, естраде, моде, реклама информационих система и др. Реализују се углавном као отворени системи веома продуктивни, и налазе своје најјаче упориште у језику медија и у социолектима (у свим врстама жаргона уливајући се у стандардни језик највише преко професионалних жаргона „професиолеката“ (исп. Ђорић 2008: 150–151).

Продуктивност многих типова композиције (слагања) нарочито је појачана отвореношћу система и нарушавањем основних правила о ограничењима спојивости творбених елемената, нарочито у погледу њиховог порекла, домаћег или страног.

1.0. Из великог броја творбених типова у раду ће, како је истакнуто, бити разматране сложенице са препозитивним конституентима домаћег порекла и са значењем квантификације, типа: *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-* и *средње-*: *великобирокрајија*, *великобошњитиво*, *великојирошач*; *високоволјан*, *високоестејизизиран*, *високојошентан*, *високојрошочан*, *високософистиициран*, *високобуцејиран*, *високоодликован*, *високоразредно*, *високојетерајурно*; *нисколетјећи*, *нисконалитијетан*, *нискојиражан*, *нискојонски*; *полубиће*, *полудебил*, *полузајослен*, *полујак*, *полулик*, *полулојовчић*, *полуреч*, *полуреченица*, *получизма*; *прејадан*, *прејарки*, *пре-*

6 *вишебрзинац* (бицикл), *вишејарболни* (једрењак), *вишемиленијумски*, *вишепартијности*, *вишерелигијски*, *вишенационални*, *вишесистемски* (видео-рикордер), *вишесменски* (рад), *вишецевни* (ракетни бацач).

либералан, преојасан, преразуман, преуљудан, преелегантно, прелакомислено, пренежно; средњежалостан, средњесталешки, средњозајадњачки, средњокласни. Речи у основи наведених сложеничких конституената примарно или секундарно исказују прагматичку квантификацију и могу се сврстати у релативне квантификаторе који означавају количину једног објекта у односу на појам количине која се сматра уобичајеном, нормалном, типа *много, мало, често, ретко*.⁷

1.2. У новијем развоју лексике најпродуктивнији отворени тип творбе сложеница реализује творбени елемент *јолу-*, који по примарном значењу спада у партитивне квантификаторе, али по секундарним значењима заснованим на смислу недовољног степена и функције деинтензификатора, уврштава се у релативне квантификаторе прагматичког типа, и на том значењу је заснован највећи број сложеница. Продуктивни тип творбе у корпусу нових речи реализују и препозитивни елементи *високо-* и *пре-*, док творбени тип са елементима: *велико-* / *веле-* у корпусу нових речи није више продуктиван, иако његову продуктивност потврђује корпус Речника САНУ. Творбени типови са елементима *ниско-* / *ниже-*, и *средње-* нису се одликовали великим бројем сложеница упркос констатованој продуктивности (исп. Клајн 2002: 101–102 и т. 0.6), а не показују већу продуктивност ни у корпусу нових речи. Творбени елемент *средње-* по примарном значењу спада у локализаторе, а релативним квантификаторима припада само по свом секундарном значењу заснованом на смислу недовољног степена и функцији деинтензификатора, слично творбеном елементу *јолу-*.

1.3. Квантификаторску карактеристику ових домаћих препозитивних конституената истакао је И. Клајн (2002), разматрајући творбени тип сложеница са *јолу-*: „Овакво *јолу-* могло би се уклопити у посебан низ „квантификатора“ у које би спадали и прилози за количину и префикси, као *мало-, много-, више-, високо-, средње-, јуно-*“ (нав. дело: 116).

1.4. Домаћи препозитивни конституенти са значењем квантификације образују сложенице на основу два модела: 1) модел по коме су оба конститутивна елемента домаћег порекла и 2) модел по коме је други, основни елемент сложенице страног порекла. У другом моделу реализује се и процес хибридизације који, у најновијем развоју лексике српског језика, игра значајну улогу у стабилизацији лексичке норме, одржавајући преимућство домаћих творбених елемената над страним и неутралишући ефекте појачане интернационализације и англизације лексике српског језика.

7 О подели квантификатора на апсолутне и релативне и о њиховим основним карактеристикама в. Пипер 2005: 874–877, а о неким особинама апсолутних квантификатора на примеру прилога *јостешено* в. Ристић 20086.

2.0. Препозитивни конституент *велико-*

2.0.1. У речнику САНУ овај творбени формант представљен је на следећи начин:

велико- 1. *први део сложеница нађрављених од израза са придевом „велики“; 2. први део често неправилно скованих сложених описних придева којим се означава појачавање значења основне речи.*

За прво значење наведени су примери типа: *великобритански, великобуђарски*, а за друго примери типа: *великозвучан, великокрасан, великомођућ, великославан*.

У прегледу целокупног творбеног гнезда, осим придева различитог значења, типа: *великоградски, великоварошки; великоучен, великоживојни; великоретайи, великонож, великорож*, у речничком корпусу јављају се и именице са значењем лица, типа: *великодостојник, великозакујиц, великомоћник, великопродавац, великошколац, великошколка; великомученик, великомученица; великонемац, Великорус, Велокорускиња, Велокоруси, великосрбин, великохрваји*⁸; затим апстрактне именице типа: *великопроизводња* и др.

2.0.2. У Речнику САНУ овом творбеном елементу по продуктивности и са истим значењем конкурише елемент *веле-* који је по пореклу везан за застарели придев *вељи*, што је представљено на следећи начин:

веле- *предметак којим се изражава појачавање особине, исказане основном речју.*⁹

У развијеном творбеном гнезду јављају се придеви, типа: *велеважан, велекрасан, велегласан, велезначајан, велелејан, велеуман; велејадан, велемучан, велешкодан*; именице са значењем лица: *велекујиц, велемајстиор, велечелар, велеумњак; велемученик*; именице са значењем предмета, ствари и сл.: *велеград, велејарбол, велеједро, велелесма, велелосед, велерека* и апстрактне именице: *велесјај, велечасић, велеиздаја, велесила*. Реализована су и два глагола: *велерјечити* (ијек.), *велехвалиши*.

2.0.3. Према дефиницији у Речнику разматрани творбени елементи конкурентни су само у значењу појачавања, као интензификатори. У оба конкурентна творбена типа препозитивни део спаја се углавном са речима позитивног или неутралног значења, док се јавља мали број примера сложеница у чијој су основи речи са негативним значењем. Већина сложеница у Речнику је дефинисана и у једном и у другом творбеном типу, а само су неке речи, обичније у једном или другом лику, дефинисане упућивачком дефиницијом.

2.1. У корпусу нових речи ни један ни други творбени тип сложеница није продуктиван, и јавља се само код именичких сложеница у којима препозитивни конституенти *велико-* и *веле-* значење појачавања

8 Колебање правописне нормe у употреби великог/малог слова у писању сложеница са именом етника у основи показују наведени примери из Речника САНУ.

9 У разматрању овог творбеног елемента у именичким сложеницама осим значења појачавања истиче се и значење велике размере (Киршова 1993: 192).

реализују на два различита начина у споју са речима неутралног значења, тако да се и на малом броју примера уочава тенденција диференцирања значења између ова два конкурентна елемента.

2.2. Творбени елемент *велико-* у сложеницама: *великобирократија*, *великобошњачтво*, *великопошрошач* повезује се и са страним основама (*великобирократија*), али у оба модела квантификативни елемент *велико-* појачава негативно значење које је, у виду конотативних сема, присутно у другом делу именичких сложеница. Њихово стилски маркирано значење показују примери типа:

Хегемонију великокрпске буржоазије заменила /је/ диктатура словеначко-хрватске *великобирократије* (Дуга 428, 23). Мислим да ово бошњачко освјешћивање не би смјело ићи тако далеко да постане нека врста *великобошњачтва* (НД 997, 13). Имамо доста *великопошрошача* и индустрије која гута много енергије (С 489, 24).

2.3. У корпусу нових речи реализоване су само две именичке сложенице са квантификаторским елементом *веле-*: *велемајсторица* и *велемајсторка*, и то у секундарном процесу деривације, у виду именичке моције од *велемајстор*, чиме се актуелизује процес транспарентног језичког исказивања женских занимања и у шаховској терминологији (исп. т. 0.3), што показују примери типа:

Велемајсторица Лазаревић организирила је лак тренинг-меч за Каспарова (Н 1804, 6). Мање је важно што је *велемајсторка* Милунка Лазаревић, користећи привлачне теме око борбе за шаховски престо, протурила у јавност неке своје неприхватљиве ставове (Н 1802, 4).

3.0. Препозитивни конституент *високо-*

3.0.1. Овај препозитивни конституент у Речнику САНУ је представљен на следећи начин:

високо- као први део сложеница **а.** казује јачи *сћејен онога шћеи значичи основна реч; б.* служи при обраћању особама на високом положењу и у шћеиулама.

Прво значење илустровано је сложеним придевима типа: *високодостјојансћивен*, *високознаменић*, *високоучен*, а друго придевима типа: *високоблагородни*, *високопреузвишени*, *високославни*. У творбеном гнезду овог конституента, осим придева типа: *високодушан*, *високозвучан*, *висококулћуран*, *високосветћски*, *високосћас*, јављају се и именице са значењем лица: *високоумац*, *високоумница*, *високошколац*, *високошколка* и са значењем предмета: *високозрадња*, па чак и један глагол: *високопошћоваћи*.

3.1. У корпусу нових речи овај творбени тип је веома продуктиван и то у придевским и прилошким сложеницама, па и сложеницама насталим од трпних придева, као што су примери типа: *високоволћан*, *високоесћеићизиран*, *високоинћелигенћан*, *висококомерцијалан*, *високолићражни*, *високонанћонски*, *високонанћалићетћан*, *високопоићентћан*, *висо-*

којпродуктиван, високојпроћочан, високоризичан, високосензитиван, високосимболички, високософистициран, високоспецијализован, високо-степен, високостилизован, високосиручан, високојтехнолошки, високофлуидан; високобуцетиран, висококоћиран, високообучен, високоодликован, високоорганлизован, високојлаћен, високоранђиран; високоразредно, високосеријски, високојемперативно.

У њима се реализује само прво значење конституента *високо-* и то са смислом веома појачаног степена својства у односу на уобичајени који се исказује другим конституентом сложенице. Продуктивност је појачана и процесом хибридизације, јер се овај домаћи квантификаторски елемент спаја и са основама страног порекла, чиме се донекле умањују ефекти страних утицаја на лексику српског језика преко процеса интернационализације.

Примери:

Код нас постоји снажна и дуготрајна *високоинтелигентна* традиција у казалишту. (...) Представе које само забављају публику нису нам својствене (С 436, 57). Графитна паучинаста језгра бачена на далеководу изазвала су кратке спојеве на *високонанској* мрежи (БН 90, 4). Откривања претњи преко софистицираног *високосензитивног* дигиталног синтетизованог ривера (Н 2424, 27). Више нисмо разликовали праву жељу од *високостепене* прилагодљивости (Клоака, 33); Публику увесељава пет (...) адмирала и *високоодликованих* витеза (С 439, 8).; Такви критичари су у најмању руку збуњени пред налетом песника који *високоразредно* негују римован стих (По 201, 45). Стање није много боље нити што се тиче могуће примјене таквих *високојемперативно* суправодљивих оксидних керамика (Г 186, 23).

4.0. Препозитивни конституент *ниско-*

4.0.1. Овај конституент није издвојен у посебну одредницу у Речнику САНУ, али је представљено његово не тако бројно творбено гнездо, у коме се осим сложених придева типа: *нискоквалифетиран, нискокрован, нисконански, нисконог, нискораст, нискоштепен*, јављају и именице типа: *нискогорица, нискоградња, нискодушје, нискокрилац* 'авион са крилима постављеним ниско, испод трупа' (у овом Речнику потврђена је и сложеница *висококрилац* (авион)).

4.1. У корпусу нових речи јавља се, такође, мали број потврда, и то су придевске сложенице са подједнаком заступљеношћу домаћих и страних речи у другом делу сложенице: *нисколећећи, нискоантилифетиран, нискоширажан, нискојонски* (исп. Клајн 2002: 101–102 и т. 0.6).

До Пи-сија повезаних бежичним путем преко *нисколећећих* сателита (Н 2424, 27). Иза се посебно обрадовала када је видјела да се Занг враћа из степе са уловљеном камењарком. *Нисколећећа* тешка птица била је лак плијен ловчеве праће (Племе, 86). Главни демографски проблеми са којима Југославија улази у 21. век, јесу депопулација и старење становништва на *нискоантилифетиним...* подручјима (БН 65, 26). Коалиција која може да се распадне због једног текста једне новинарке из једног нискотиражног листа и не треба да

постоји (Н 2379, 14). Поче он гласом свесно сатераним у његов најпродорнији, *нискојонски* регистар (Иствик, 66).

5.0. Препозитивни конституент *полу-*

5.0.1. Овај препозитивни конституент у Речнику МС обрађен је на следећи начин:

полу- као први део сложеница значи нешто што је само *напола* или само једним делом оно што значи други део или је *по* величини, вредности, *шрајању* само *половина* онога што значи други део.

Овај творбени тип веома је продуктиван у српском језику, а у речнику је његово творбено гнездо представљено великим бројем придева, именица и прилога, типа: *полуодевен, полусић, полудивљи, полулево, полулежећи, полуљасно, полунађ, полухрвајски; полукугла, полубраћ, полубођ, полубајшаљон, полубраћ, полузнање, полуизгнанник, полујава, полусан, полукруж, полукултура, полуосмех, полуфразник, полусветица, полусветило, полусељак, полусивор, полујон, полууметник, полуцицела, получовек; а потврђене су и три глаголске сложенице: полуосмехнући се, полумешкаћи се, полушајшаћи.*

5.1. Продуктивност овог творбеног типа задржала се до најновијег времена, што показује веома велики број примера и у корпусу нових речи, међу којима је највећи број придевских сложеница.

5.2. Према И. Клајну, који даје и историјат проучавања овог творбеног типа, конституент *полу-* има два значења 'половина (чега)' и 'половичан, делимичан, недовољан, недовршен'. Прво значење, по овом аутору, јавља се у геометријским терминима: *полукруж, полулојша, полуваљак, полуоса; у војним терминима: полувод, полубајшаљон* и др.; у спорту: *полувреме, полуфинале; у школској терминологији: полугодишње; у музици: полујон*. Значење недовољног степена својства, које је навео И. Клајн, зависно од значења речи у основи сложенице, реализује се на различите начине, и то као: значење прелазног стања, прелазне вредности: *полусан, полудремеж, полусвети, полусићина, полулаж; слабо израженог степена: полуосмех, полушајшаћ; мешање нијанси: полусветлост, полушама, полумрак, полујон (боје); значење недовршености: полуфабрикаћ, полупроизвод, полуфрерађевина* и др. У сфери одеће означава краћу или нижу величину од уобичајене: *полуцилиндар, полушињел, полуцицела*. Неке сложенице се јављају као калкови из немачког језика: *полусвети* 'друштво сумњивог морала', *полуотрво, полуифил* 'изглед нечега гледано искоса', *полуансион* и др. (исп. нав. дело: 81–83). Веома је продуктиван образац придевских сложеница са значењем 'непотпун, делимичан', којим се ограничава или ублажава значење придева у основном делу сложенице: *полу- / -жив, -мршав, -го, -луд* и др. На исти начин се *полу-* комбинује са трпним придевима: *полу- / -отворен, -зашворен, -окренућ, -одевен,*

-сврзнути, -осветљен и др; са радним гл. придевом: *полуодрасћао*; с гл. прилогом садашњим: *полулежећи* (нав. дело: 115–116).¹⁰

5.3. Значење творбеног елемента *полу-* са смислом 'део нечега' могло је да се активира и под утицајем немачког, енглеског и романских језика, чији је смисао 'непотпуности' појачао продуктивност у настајању сложенница које означавају лица, особе, типа: *полубоџ*, *полусветлац*. На основу смисла 'непотпуности, недовршености,' елемент *полу-* развија прагматичко значење 'недовољности' што га сврстава у релативне квантификаторе чија прагматичка компонента иницира негативне компоненте значења у основном делу сложенница, типа: *получовек*, *полужосиодин*, *полуидиот*.

5.4. Наведене језичке карактеристике творбеног елемента *полу-* учиниле су га веома актуелним у најновијим друштвеним приликама велике неизвесности и померених вредности, у којима се реалност доживљава као прелазно стање и велика неизвесност. У таквим условима извесност се мери неодређеним степеном вероватноће, који се у српском језику исказује квантификатором *полу-*, чији се смисао 'и овако и онако' реализује у неодређеним, замагљеним појмовима типа: *полуанониман*, *полубесилаћан*, *полумушки*, *полујорно*, *полујошенићан*, *полулирски*, *полукомунистички*, *полузавршен*, *полунапуштен*, *полулукаво*, *полујрикривено*. Зато је у корпусу нових речи творбени тип сложенница са овим елементом веома продуктиван и код придевских и код именичких образовања, а у категорији придевских и прилошких сложенница представља отворен систем. Одсуство овог творбеног типа код глагола компензира се великим бројем сложенница од трпних придева и глаголског придева радног. У другом делу сложеннице подједнако су заступљене речи домаћег и страног порекла, па се и у овом творбеном типу процесом хибридизације умањују ефекти утицаја страних речи на лексику српског језика у домену постојећих творбених модела.

5.5. Придевске и прилошке сложеннице показују примери типа: *полуаматерски*, *полуанониман*, *полубајит*, *полубесилаћан*, *полумиленијумски*, *полумушки*, *полунемачки*, *полујорно*, *полујошенићан*, *полујравоугаон*, *полуроботски*, *полуручни*, *полусайни*, *полусоцијалистички*, *полујтројски*, *полуфеудалан*, *полулирски*, *полулеви*, *полуиндијански*, *полујапански*, *полукомунистички*; *полуалкохолизован*, *полузавршен*, *полузагњурен*, *полузакопан*, *полуизуједан*, *полунагнесен*, *полунадуван*, *полунаписан*, *полунапуштен*; *полуидиотски*, *полуодрзнати*; *полуизгорео*, *полузасјао*, *полуусјео*; *полунационалистички*, *полубочно*, *полуиззубљено*, *полуилегално*, *полулукаво*, *полујривајно*, *полујризушено*, *полујрикривено*.

Све полазнице те школе добивају стипендију, а обавезан смјештај у прилично удобан интернат за њих је *полубесилаћан* (С 425, 77). Туристички водичи (...) никад нису пропустили да о томе говоре на један *полулирски*, *полумонденски* начин (Врт, 21). Да не помињем ту нашу чувену хајдучију и

10 О продуктивности конституента *полу-* у именичким сложенницама в. Киршова: 1993: 188, 192.

полумиленијумски отпор окупатору (Изгон, 264). Прилог еротици на омотницама плоча дала је (...) и група „Булдожер“ објављујући *полупорно* стрип на унутрашњости њиховог првенца (Е 22, 6). Предводница одложи *полузавршен* рад (Шума, 30); Баци легимице поглед на неки *полунатисани* извештај (Монолит, 52). Стигли смо око подне, *полузаспали* и ошамућени (Клиши, 61). Бивши власник трља руке. На покрајинској естради зато доминирају *полунационалистички* оријентирани новофолклорне групе (С 490, 39).

5.6. Велику продуктивност има овај творбени тип и у именичким сложеницама, па у корпусу нових речи налазимо бројне именице са значењем лица, особе, са значењем ствари, предмета и апстрактне именице, а само једну именицу са значењем животиње.

5.6.1. Именичке сложенице са значењем лица, особе настају у споју препозитивног дела са основама неутралног, негативног и позитивног значења, при чему смисао недовољног степена у свим случајевима уноси стилску маркираност, најчешће са негативном конотацијом. То су сложенице типа: *полуйедер*, *полуйпрофесионалац*, *полуйриколичар*, *полуйшаленац*, *полустиранац*, *полуйшрочач*, *полуйшрџовчић*, *полумшарлаћан*, *полумшешкаш*, *полумномад*, *полунемац*, *полунатајник*, *полумшаркарац*, *полумшворођенче*, *полуполовчић*, *полуполитерац*, *полужеврејка*, *полужеврејин*, *полуйркиња*, *полуполителектуалка*, *полупиндијанка*, *полупинвалид*, *полумбецил*, *полумемљакиња*, *полузвезда*, *полудебил*, *полувештица*, *полубиће*, *полубуржуј*, *полувереник*, *полукамењарка*, *полулик*.

Пијанцима се тако увек гледало кроз прсте (...). За оне који владају представљају неку врсту *полубића*, на које се гледа са благонаклоним сажалењем (Књига, 36). Пошто је Ребека била рођена у Швајцарској, гледао је на њу као неку *полумемљакињу* (Мотоцикл, 35). Близанац није ни пола човјек, он је *полумбецил* (Сајам у убожници, 17). И ту сам се (...) упитао како се мире у себи ти *полужевреји* (Линије, 8); Путеност и женственост слабо се траже у југославенској кинематографији, увек је место тога неко силовање неких *полуполикова* (С 425, 17). У питању су групе незадовољних (...) *полуполитераца*, филозофа и политиканата који морају силом прилика на негде нађу ослонац (Бо 45-46/1987, 6). Сваки пут /се/ зачудио кад би чуо да ти *полуйшрџовчићи* и *полуполовчићи* – говоре грчки (Стијег, 140). Сви бијаху мртворођенчад и *полумшворођенчад* (Из 272, 103).

5.6.2. Апстрактне именичке сложенице: *полумшок*, *полумурбанизација*, *полумшврдња*, *полумслобода*, *полумпрофесионалност*, *полумрезир*, *полумпрез*, *полумодевеност*, *полумодговор*, *полумпарализа*, *полумист*, *полумколонијализам*, *полумисповедање*, *полумилеѓала*, *полумзависност*, *полумзаборављеност*, *полумистања*, *полумдекада*, *полумладавина*, *полуманонимност* најјаче одражавају неизвесност која се исказује сложеницама овог типа:

Непотпуна слобода није никаква слобода. Делимична слобода, *полумслобода*, гора је од неслободе (Слободан, 17). Ова жена (...) је пре неколико месеци доспела у жижу јавности несмотреном провокативном *полумшврдњом* да су Његош и Мажурацић националисти (Н 1806, 11). Морамо имати у виду да је наш родитељ данас често ишчашен из свог фолклорног, обичајног корена, стигао је у градске средине или је *полумурбанизација* стигла на село (Н 1812, 23). Била је то сеоба са *полумшковима* (Св 215, 10).

5.6.3. Именичке сложенице са значењем ствари, предмета, појава и сл. немају негативне конотације и углавном припадају стручној, термилошкој лексици. Препозитивни творбени елеменат *полу-* код ових сложеница реализује значење неправог, непрототипичног својства, издвајајући тако именоване реалије од оних са прототипичним, уобичајеним својством, што показују примери типа: *получизма, полуфошеља, полушабак, полустуб, полустејеништие, полуворевина, полууштиња, полуриколица, полунебо, полукуйола, полуколиба, полудрагуљ, полудиск, полудокументарац, полугусеничар, полуакш, полустиакло; полуреченица, полуреч, полуорџазам, полувизждук.*

У трену се пред вама раствори шарена палета драгуља и *полудрагуља* које засигурно нећете наћи по тако ниским цијенама (С 340, 67). У то доба станао сам у некој *полуколиби* с неким љубитељем бицикла (С 247, 65). Тај је краљ живео у краљевству на дрвећу, сличном огромном замку, само на небу, али не баш на небу, већ на *полунебу*, тачно на висини где се завршавају крошње дрвећа (Свиње, 60). Носио је наочаре с *полустаклима* и пошто је све гледао кроз њих, морао је да забацује главу унатраг да би нешто удаљено могао видети (Слике, 10). Џејн је била отишла уз мало *полустејеништие* до другог нивоа са спаваћим собама (Иствик, 303). Блондинац ми је без ријечи узео торбицу и ставио је на *полуфошељу* (Е 29, 43). Пар мрких Балијевих *получизама* (Књига, 61).

Аритметичко-логичка јединица (...) обрађује поједине битове, *полубајшове*, бајтове, *полуријечи*, ријечи и цијела поља података (СК 10/1987, 95).

Исто значење реализује творбени елеменат *полу-* у именичкој сложеници са значењем животиња: *полукраба*.

У њој се продају љупке морске животињице, сунђери, плашташи... јежеви, крабе и *полукрабе* (Слике, 25).

5.6.4. У корпусу се појавио и невелики број глаголских сложеница, код којих овај творбени тип није продуктиван, а сам препозитивни елеменат *полу-* реализује значење недовршености радње исказане основним глаголским делом сложенице, као што показују примери типа: *полураспурашти се, полуотворити се, полуосмехивати се, полуоуштиети, полуокренути се, полуклекнути*.

Официр му (...) приђе, па се *полуклекнувши* загледа у његову голоотињу (Књига, 249). *Полуокренувши се*, видех делић степеништа (Излет, 57). Кестеник је селендра која никад неће постати ни предграђе а камоли град. Вјероватно ће кроз једно десетљеће *полуоуштијети* или у најбољем случају претворити се у насеље викендаша (Мајд 80, 185). Још су се *полуосмехивали*, поласкани што им привремени укућанин и сусед тако добро говори швапски (Књига, 249). Очни капци су се лагано покренули, *полуотворили* (Зуб, 202). Области се *полураспурају* или се губе (Гилен, 39).

6.0. Препозитивни конституент *пре-*

6.0.1. Овај префикс предлошког порекла, који је у свом основном значењу веома продуктиван у префиксацији глагола, у раду је разма-

тран само у секундарном квантитативном значењу појачаног степена, у коме се повезује са придевским основама. Ово значење је у Речнику МС представљено на следећи начин:

пре⁻¹ као *предметшак* или *префикс изражава 3. у творби придева највећи или највиши степен својства или мере.*

Иако је у Речнику потврђен малим бројем придева, типа: *предобар, предраг, прелеп, премио, предуг, предебео*, овај творбени тип је био продуктиван, а његову продуктивност потврђује и корпус нових речи.

6.1. У корпусу нових речи у значењу високог степена својства у смислу 'преко сваке / очекиване мере', творбени тип са префиксом *пре-* је веома продуктиван у придевским и прилошким сложеницама, тако да представља отворен систем који се може непрекидно попуњавати.

6.2. По значењу високог степена сличан је релативном квантификатору *високо-*, али има сасвим другачију дистрибуцију јер спада и у интензификаторе градационог типа којим се померају крајње тачке скале улево и удесно, нпр.: *премало, премного, превелик, премали*. У скаларном комплексу јавља се у функцији интензификатора типа *над-*, *изнад*, *преко-*, којим се померају крајње тачке скале, за разлику од деинтензификатора који функционишу унутар скале на два начина: 1) померањем степена својства према централној, нултој тачки скале, као што су деинтензификатори типа: *по-, о-, не-* (*помало, помного, повелик, помали, немало, немного, невелик, немали*) и 2) означавањем прелазног, неодређеног, средњег степена својства, као што су деинтензификатори типа *полу-*, *средње-*.

6.3. Префикс *пре-* појачава степен својства изван границе очекиваног, дајући сложеницама прагматичку и стилску маркираност. Спаја се са речима домаћег и страног порекла. Представимо га придевским и прилошким префиксалима типа: *прејадан, прејарки, прелењ, прелибералан, преојасан, преошворен, преохлејан, преравнодушан, преразуман, пресликовитиј, преуљудан; преелегантно, прелакомислено, пренежно*.

Ухваћен у том *прејаком* и *прејарком* укрштају сила, батргао сам се панично (Игре, 150). То /ме/ обавезује на неке припремне радње за које сам *престар*, *прелењ*, *преравнодушан*, *преразуман* (Пекић, 257). Браудов *преуљудни* одговор је био саркастичан и то је вођу раздраживало много више него отворено неслагање (Племе, 348). Био је (...) мало *преелегантно* одјевен (Кавијар, И 235). Дешава се, међутим, да писац *прехиширо*, *прелакомислено* оцени један доживљај као могућну подлогу за књижевно преобликовање (Искушења, 122). Па чак и они који су је вољели (...) нису је дотицали, само су је *пренежно* љубили (Папуче, 52).

6.4. У именичкој творби овај творбени тип није продуктиван, тако да се у корпусу нових речи јавља ограничен број апстрактних именица: *премеканосиј, пренормираносиј, пренормирање*.

Премеканосиј доњег уха Милгијад Аветовић прикриће фалангама свога гласа (Аристид, 193). У економији, која иначе живи под опсадним стањем *пренормираносиј* и изванредних мјера, ове мјере дођу му као тотална окупација (Д 295, 18). Данас /се/ изнова и на брзину (...) приступа *пренормирању* језика и стварању нових кодова (Дуга 337, 23).

6.5. Реализован је и један пример глаголског префиксала: *преинвестирајте се*.

Гоњена амбицијама (...) „Звезда“ се једноставно *преинвестира*ла (Дуга 353, 38).

7.0. Препозитивни конституент *средње-*

7.0.1. У Речнику МС овај препозитивни конституент у две варијанте представљен је на следећи начин:

средње-, средњо- као *први део сложенице означава средину онога што значи други њен део*.

Непродуктивни творбени тип потврђен је са малим бројем примера, придевским и именичким сложеницама: *средњоазијски, средњорочан, средњошколски, средовечан, средњојруџаш*.

7.1. У корпусу нових речи мали број потврда, такође, показује његову непродуктивност. То су придевске сложенице настале у синтагматском споју придева и именице: *средњежалосџан, средњесџалешки, средњозајадњачки, средњокласни*. Домаћи творбени елемент *средње-* спаја се са домаћим основама и у сложеницама задржава своје примарно придевско значење, тако да припада локализаторима, а не квантификаторима. У споју са речима неутралног значења реализује основно значење и то у сложеницама које припадају стручној лексици. Пример *средњежалосџан* настао је од израза *средња жалосџи*, у коме придев реализује квантификативно значење ублажавања степена својства и употребљава се као деинтезификатор, слични творбеном елементу *јолу-*.

У мраку спаваћих соба југославенских службеника *средњежалосних* примања у *средње-жалосним* двособним становима једино је узбуђење изгледа размишљање како спојити „први с првим“ (Е 37, 5). Рођен је (...) у Пинеру, *средњесџалешком* предграђу Лондона (Елтон, 4). У Чикагу је била попримила призив *средњозајадњачке* назалности у изговору (Иствик, 214). Представља /се/ као *средњокласни* Американац (Белоу, 208).

8. Закључак

Из прегледа нових речи запажено је да се домаћи препозитивни конституенти са значењем квантификације у творби сложеница јављају са различитом продуктивношћу. Повећану продуктивност и појачани процес хибридизације у односу на досадашње стање показује интензификатори *пре-* и *високо-* у значењу појачаног степена и то у придевским и прилошким сложеницама, уносећи експресивно-емотивну тоналност. Овакав тип стилске маркираности условљен је ширењем масовне комуникације путем медија и на анонимне учесника, у којој се јавља потреба појединца да повишеном експресивном тоналношћу маркира властити говор, како би остварио своје активно учешће у комуникацији. У овом значењском и стилском пољу, у корпусу нових речи све више их потискују творбени конституенти страног порекла, типа: *меџа-*, *муџи-*, *уџира-*, *хиџер-*, који

се спајају и са домаћим речима, и који у појачаном процесу хибридизације оваквом творбеном адаптацијом обезбеђују себи место у лексичком систему српског језика. Вероватно су ови страни творбени елементи утицали на губљење продуктивности творбених типова са елементима *велико-* и *веле-*, која је засведочена у Речнику САНУ великим бројем сложеница.

Паралелно са творбеним процесима интензификације, у српском језику се одвијају и творбени процеси деинтензификације, различитог вида ублажавања садржаја, што се у корпусу нових речи потврђује продуктивношћу деинтензификатора *полу-*. Овај деинтензификатор који означава неодређени, прелазни степен у ублажавању садржаја у смислу 'и овако и онако', представља најпогодније језичко средство за исказивање друштвене и економске неизвесности која се у нашој друштвеној реалности непрекидно појачава. Творбени потенцијал деинтензификатора *ниско-* и *средње-*, чија је продуктивност констатована код И. Клајна, засведочена је невеликим бројем примера, и то како у Речнику САНУ и Речнику МС тако и у корпусу нових речи.

Продуктивност наведених домаћих елемената у творби сложеница у најновијем развоју лексике српског језика одржава се у континуитету захваљујући процесима хибридизације, чија се улога у регулисању и стабилизовању лексичке норме српског језика, у савременим условима појачане интернационализације и англизације, не би смела занемаривати.

Литература и извори

- Киршова 1993: Киршова, М., О неким врстама српскохрватских именичких сложеница, *Наш језик* XXIX/3–4, Институт за српски језик САНУ, Београд, 182–196.
- Клајн 2002: Клајн, И., *Творба речи у савременом српском језику, Први део, Слагање и префиксација*, Београд.
- Оташевић, Ђ., Електронски корпус нових речи.
- Оташевић 2008: Оташевић, Ђ., *Нове речи и значења у савременом стандардном српском језику. Лингвистички аспекти*, Алма, Београд.
- Пипер 2005: Пипер, П. и др., *Синтакса савременог српског језика. Проста реченица*, у редакцији академика Милке Ивић, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд, 830–914.
- Речник МС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ, Београд.
- Ристић 2006: Ристић, С., *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 3, Београд.
- Ристић 2008: Ристић, С., Неке најновије појаве у развоју лексике српског језика (на примеру твореница са префиксима *не-* и *анти-*), *Научни саставак слависта у Вукове дане* 38/1, Београд, у штампи.
- Ристић 2008а: Ристић, С., Најновији творбени процеси у прегледу на врстама речи, *Српски језик*, Београд, предато за штампу.

Ристић 2008б: Ристић, С., Прилог *постејено* као лексички квантификатор, *Јужнословенски филолоз*, Београд, предато за штампу.

Стевановић 1975: Стевановић, М., *Савремени српскохрватски језик I*, Научна књига, Београд.

Ђорић 2008: Ђорић, Б., *Творба именица у српском језику*, Библиотека Књижевност и језик, књига 24, Београд.

COMPOUNDS IN THE CORPUS OF NEW WORDS WITH FORMATIVE ELEMENTS DENOTING QUANTIFICATION

Summary

The paper investigates compounds with domestic prepositive elements denoting quantification, such as: *veliko-* [big], *visoko-* [high], *nisko-* [low], *polu-* [half], *pre-* [pre] and *srednje-* [mid]. It has been noted that these formative elements have different levels of productivity in the formation of compounds. Increased productivity and higher level of hybridization, in comparison with the state to-date, are found in the intensifiers *pre-* and *visoko-* denoting a higher level of something, mainly in adjectival and adverbial compounds, carrying stylistic markedness of the expressive-emotive tonality. In this semantic and stylistic field, they have increasingly been replaced in the corpus of new words by formative constituents of foreign origin: *mega-*, *multi-*, *ultra-*, *hyper-*, which combine with domestic words as well, and which gain their place in the increased process of hybridization in the lexical system of the Serbian language. These foreign formative elements have probably affected the loss of productivity of formative types with the elements *veliko-* and *vele-*, which has been attested in a large number of compounds in the SANU Dictionary.

Along with formative processes of intensification, processes of deintensification are also operating in the Serbian language, which, in the corpus, is best confirmed in the case of productivity of the deintensifier *polu-*. This deintensifier which denotes an indefinite, transitional degree of reducing the intensity of the content in the sense “both in this and that way” represents the most suitable linguistic means for expressing social and economic insecurity, which has been constantly increasing in our social reality. Formative potential of the deintensifier *nisko-* and *srednje-*, whose productivity was noted by I. Klajn, was attested in a small number of instances, both in the SANU Dictionary and MS Dictionary, as well as in the corpus of new words.

Productivity of the presented domestic elements in the formation of compounds in the most recent development of the lexis of the Serbian language is continually maintained due to the processes of hybridization, whose role in the regulation and stabilization of lexical norm of the Serbian language in the contemporary conditions of high internationalization and Anglicization, is not to be neglected.

Stana Ristić